

Ethische grenzen aan de oorlog tegen het terrorisme

dr. C.A.J. Ceulemans*

Inleiding¹

Terrorisme in al zijn vormen en verschijningen is niet echt nieuw te noemen. Het gebruik van terreur is waarschijnlijk zo oud als de menselijke samenleving zelf. Er zijn in de loop van de geschiedenis altijd wel regeringen en organisaties geweest die door middel van geweld, of de dreiging ervan, angst en terreur hebben willen zaaien.

Oorlogsretoriek

Hoewel terrorisme geen onbekende is in onze hedendaagse internationale samenleving – denk maar aan de IRA in Noord-Ierland of de ETA in Spanje – heeft dit fenomeen sinds de aanslagen van 11 september 2001 de internationale aandacht als het ware gemonopoliseerd.

Kort na deze aanvallen op Amerikaanse bodem verklaarde de Amerikaanse president Bush de oorlog aan de terreur. Mede door het gebruik van deze specifieke oorlogsretoriek en mede door de grootschaligheid van het internationale antwoord op de aanslagen, kreeg het concept van de terreurbestrijding een geheel nieuwe dimensie.

* De auteur is doctor in de politieke wetenschappen, en is werkzaam als onderzoeker in de Leerstoel Filosofie aan de Koninklijke Militaire School te Brussel.

¹ Dit artikel is een aangepaste versie van een uiteenzetting die de auteur op 28 juni 2002 heeft gehouden aan het Carnegie Moscow Center.

Treinkaping bij De Punt, mei/juni 1977. Het treinstel na de bestorming
(Foto: LFFD.
Copyright: IMG/KL)

Treinkaping bij De Punt, mei/juni 1977. Afvoer van gewonden na de bestorming, 11 juni.
(Foto: LFFD.
Copyright: IMG/KL)

Terreurbestrijding

Vanuit een ethisch perspectief zou deze oorlogsanalogie kunnen worden aangewend om te stellen dat het bestrijden van het terrorisme aan dezelfde ethische beperkingen dient te worden onderworpen als de oorlogvoering zelf. De vraag is echter of een dergelijke veronderstelling wel op zijn plaats is.

Is het inderdaad wel redelijk en/of wenselijk om te veronderstellen dat de strijd tegen het terrorisme de principes van de rechtvaardige oorlog dient te respecteren?

Waarom zouden staten in hun strijd tegen het terrorisme zich moeten laten binden door ethische beperkingen, terwijl terroristische organisaties dit duidelijk niet doen?

Het is de bedoeling van dit artikel om hiertoe een aanzet van antwoord te formuleren. Voor elk van de 'rechtvaardige oorlog'-principes zal ik in het kort uiteenzetten waar het in essentie om gaat. Vervolgens zal wor-

den nagegaan in welke mate het criterium in kwestie relevant is in de context van de terreurbestrijding. Voordat ik begin met de eigenlijke analyse, is het noodzakelijk even stil te staan bij de theorie van de 'rechtvaardige oorlog'.

De 'rechtvaardige oorlog'-theorie

Voorvaderen

De 'rechtvaardige oorlog'-theorie (of de 'bellum justum'-theorie) kan misschien nog het best worden omschreven als een normatief-ethische traditie die stelt wanneer en op welke wijze militair geweld mag worden aangewend. De ideeën en de principes die centraal staan in deze traditie, vormen de synthese van eeuwenlang denken en handelen in verband met kwesties van oorlog en vrede.

Hoewel St. Augustinus doorgaans beschouwd wordt als de vader van deze theorie, werd ook bij de Grieken (Plato en Aristoteles) en de Romeinen (Cicero) vanuit een normatief oogpunt nagedacht over het oorlogvoeren. Andere centrale figuren uit de traditie van de rechtvaardige oorlog zijn: St. Thomas van Aquino, Francisco de Vitoria en Hugo de Groot. Het is vooral deze laatste die in zijn 'De jure belli ac pacis' (1625) pleitte voor een formalisering van de 'bellum justum'-leer.

Opkomst soevereine staten

In de loop van de zeventiende en de achttiende eeuw komt de traditie van de rechtvaardige oorlog meer en meer in de verdrinking. De opkomst van het soevereiniteitsdenken in de internationale samenleving had namelijk tot gevolg dat het moreel universalisme van de middeleeuwse christelijke gemeenschap plaats moest maken voor het moreel particularisme van de soevereine staten.

Vanuit hun soeverein-zijn waren de politieke entiteiten van oordeel dat alleen zij op een legitieme wijze konden beslissen wanneer en hoe er

oorlog kon en mocht worden gevoerd. Hoewel men na het einde van de Eerste en van de Tweede Wereldoorlog tot het inzicht kwam dat oorlog niet langer kon worden beschouwd als een 'normaal' staatsinstrument, heeft het er alle schijn van dat men met het einde van de Koude Oorlog de traditionele 'rechtvaardige oorlog'-theorie heeft herontdekt.

Vooraf in het kader van ethische analyses van allereerste 'nieuwe' vormen van internationaal geweldgebruik (cf. 'peacekeeping', 'peace-enforcing', humanitaire interventies) wordt regelmatig, zij het bewust of onbewust, een beroep gedaan op de principes van de 'bellum justum'-leer.

Pacifistische en realistische tradities

De basisfilosofie van de 'bellum justum'-theorie is dat oorlog een kwaad vormt dat slechts onder strikte voorwaarden mag aangewend worden. Voor de aanhangers van de theorie van de rechtvaardige oorlog vormt de morele plicht anderen geen schade te berokkenen geen plicht die te allen tijde dient gerespecteerd te worden.

In uitzonderlijke omstandigheden, zoals het verdedigen van zichzelf of van anderen, is het toegestaan deze plicht terzijde te schuiven.

Met deze uitgangsstelling situeert de 'rechtvaardige oorlog'-theorie zich tussen het pacifisme, dat stelt dat oorlogen onder geen enkel beding zijn toegestaan, en het realisme, dat zegt dat oorlog niet mag worden onderworpen aan morele imperatieven, maar alleen aan door staatsbelang geïnspireerde overwegingen.² Maar wat zijn dan de voorwaarden waaraan volgens de 'rechtvaardige oorlog'-theorie het geweldgebruik dient te voldoen?

Voorwaarden voor geweldgebruik

Binnen het 'rechtvaardige oorlog'-perspectief kunnen we twee fundamentele componenten onderscheiden: het 'jus ad bellum' (het recht om een oorlog te beginnen) en het 'jus in bello', (het recht in de oorlog). Het 'jus ad bellum' is het geheel van criteria waaraan moet worden voldaan opdat een oorlog op een legitieme wijze zou kunnen worden begonnen. Ofschoon de inhoud van het 'jus ad bellum' wel eens wil verschillen van auteur tot auteur, kunnen we toch stellen dat de volgende zes principes veelal de kern vormen:

- De oorlog mag alleen worden gevoerd voor een rechtvaardige zaak (het 'rechtvaardige zaak'-principe).
- De oorlog moet worden gevoerd met de juiste bedoeling, of de goede intentie (het 'juiste intentie'-principe).
- De oorlog mag slechts worden begonnen indien alle andere, niet-militaire middelen uitgeput zijn (het 'laatste redmiddel'-principe).
- De oorlog mag alleen worden gevoerd indien er een redelijke kans op succes bestaat (het haalbaarheids- of succesprincipe).
- De oorlog mag alleen worden gevoerd indien het goede dat men met die oorlog wenst te

² Voor een gedetailleerde vergelijking tussen de 'rechtvaardige oorlog'-theorie, het pacifisme en het realisme, zie A. Coates - *The Ethics of War*. Manchester University Press, Manchester/New York, 1997.

bereiken, opweegt tegen het kwade dat met het oorlogsgeweld gepaard zal gaan (het proportionaliteitsprincipe).

- De beslissing om 'al dan niet oorlog te voeren, moet worden genomen door een legitieme autoriteit (het 'legitieme gezag'-principe).

Het 'jus in bello' heeft betrekking op het verloop van de vijandelijkheden zelf. Het omvat het geheel van richtlijnen dat tijdens het voeren van de militaire operaties moet worden gerespecteerd. Traditioneel herneemt het 'jus in bello' twee principes:

- Slechts militaire doelwitten (personen en installaties) mogen het onderwerp uitmaken van militaire acties (het discriminatieprincipe of het principe van de immuniteit van de non-combatanten).
- Een oorlogshandeling mag slechts worden uitgevoerd indien het militaire nut dat men ermee wenst te bereiken, opweegt tegen de met die oorlogshandeling gepaard gaande schade (het proportionaliteitsprincipe).

Het is van deze zes 'ad bellum' en twee 'in bello' principes dat we de relevantie in de context van de strijd tegen het terrorisme zullen bekijken in de volgende paragrafen.

De 'rechtvaardige zaak'

Het eerste en ongetwijfeld het belangrijkste 'rechtvaardige oorlog'-principe is dat van de *rechtvaardige zaak*. Dit principe stelt dat men alleen een oorlog mag beginnen wanneer men daartoe een goede reden heeft. Dit kan bijvoorbeeld zelfverdediging zijn

Operatie Provide Comfort/Safe Haven, Irak, 1991

(Foto: AVDKL. Collectie IMG/KL)

of het verdedigen van een andere staat. Ook het interveniëren in een andere staat om een humanitaire crisis een halt toe te roepen is zo'n goede reden.

Waar het bij een rechtvaardige zaak in essentie om gaat is het herstellen of het bestraffen van een →

aangedaan onrecht, of het voorkómen van een onrecht dat op het punt staat te gebeuren.

Het 'rechtvaardige zaak'-principe verliest weinig of niets van zijn relevantie binnen de context van de terreurbestrijding. Uiteraard kan ook hier geweld alleen maar aanvaardbaar zijn indien er een goede reden voor-

handen is. Veelal vormt deze vereiste niet meteen het grootste probleem bij de terreurbestrijding.

Terroristische activiteiten gaan nu eenmaal gepaard met het doelbewust creëren van een onmiskenbaar onrecht ten aanzien van onschuldige individuen en ten aanzien van de samenleving als geheel.

Belangrijk hierbij is wel dat het 'rechtvaardige zaak'-concept binnen de context van terrorismebestrijding

niet zozeer te maken heeft met het herstellen van een aangedaan onrecht (zoals dat bijvoorbeeld wel het geval is bij het heroveren van een eerder bezet grondgebied), maar eerder met het bestraffen van dat onrecht, of belangrijker nog, het voorkomen van toekomstige aanvallen.

Schimmige organisaties

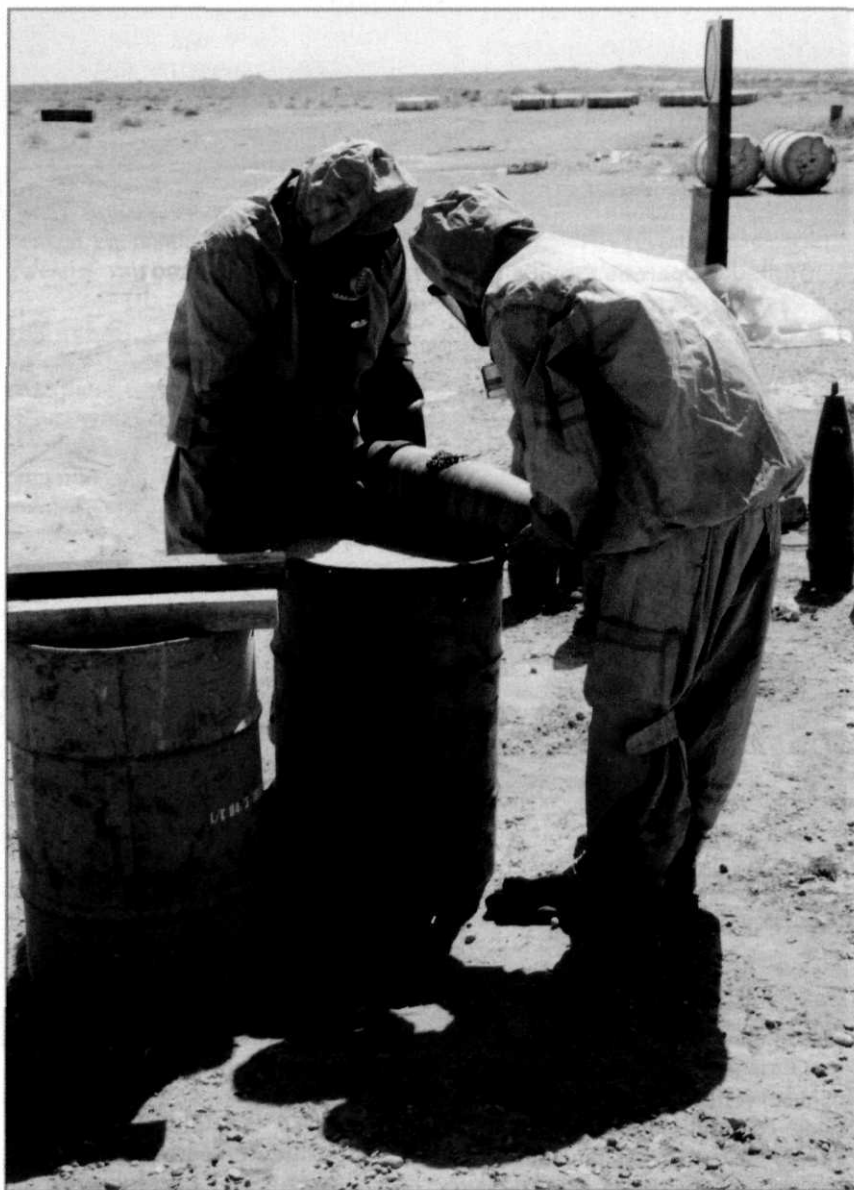
Het bestraffen van een aangedaan onrecht veronderstelt uiteraard dat we weten wie verantwoordelijk is voor dat onrecht.

In het geval van een conventionele oorlog vormt dit doorgaans geen al te groot probleem. Toen bijvoorbeeld Irak in 1990 Koeweit binnenviel, was het duidelijk wie de agressor was. Dit is echter meestal heel wat minder duidelijk in het geval van terroristische aanslagen zoals die van 11 september. Hier hebben we doorgaans te maken met schimmige organisaties die hun acties voorbereiden en uitvoeren in het grootste geheim.

De vraag rijst dan ook of dergelijke organisaties moeten worden ontzien totdat er voldoende bewijs voorhanden is omtrent hun verantwoordelijkheid. Mijns inziens is dit *niet* het geval. Het specifieke criminele karakter van organisaties als Al Qaeda, maakt dat dit soort netwerken een permanent legitiem doelwit vormen voor militaire of politionele acties.

'Goede intenties'

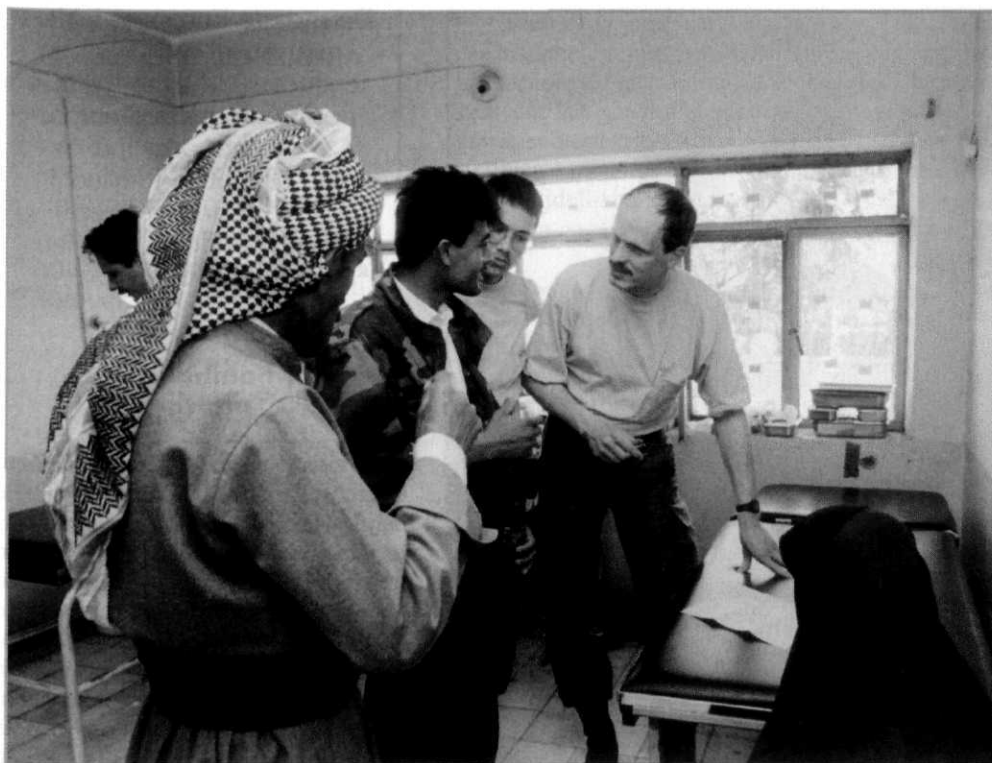
De aanwezigheid van een rechtvaardige zaak is echter niet voldoende. Diegene die geweld wenst te hantieren, dient ook te beschikken over *goede intenties*. Dit betekent dat men de bedoeling moet hebben om datgene te bereiken wat men zegt te willen bereiken (cf. de rechtvaardige zaak).

Opruiming van explosieven in Irak, circa 1991

(Foto: Dick van Gent. Bron: IMG/KL)

Militaire arts in gesprek met Iraaks-Koerdische burgers in een geïmproviseerde kliniek tijdens de operatie Provide Comfort-I, Irak, 1991

(Foto: H. Keeris (DV MVD).
Bron: IMG/KL)

le steun konden en kunnen rekenen, werden er toch heel wat twijfels geuit omtrent de échte bedoelingen van de vs. Sommigen stelden bijvoorbeeld dat de vs van deze acties gebruik wensten te maken om hun militaire aanwezigheid in de regio te versterken.

Mocht dit inderdaad zo blijken te zijn, dan wordt

het respecteren van het 'goede intentie'-principe zonder enige twijfel problematisch, vooral wanneer zou blijken dat deze nevenmotieven duidelijk de overhand hebben.

Laatste toevlucht

Niet-militaire alternatieven

Het gebruik van militair geweld dient tevens een *laatste toevlucht* te vormen. Dit betekent dat voordat men zijn toevlucht neemt tot militair geweld, men eerst alle redelijke niet-militaire alternatieven dient te hebben uitprobeerde. Dergelijke alternatieve acties kunnen variëren van diplomatieke acties, economische en politieke sancties tot het stellen van een ultimatum.

In tegenstelling tot de twee vorige principes, is de relevantie van het laatste toevlucht-criterium binnen de context van de terreurbestrijding niet meteen evident. Terroristische organisaties zijn nu eenmaal niet geneigd om te onderhandelen over hun eisen (veelal zijn ze van mening dat de tijd

Een rechtvaardige zaak moet met andere woorden meer zijn dan alleen maar een voorwendsel om één of andere verborgen agenda te realiseren. Al met al is dit niet alleen een moeilijk te controleren maar ook een vrij streng principe. Bij de toetsing aan dit principe wordt het rechtvaardigheidsgehalte van een beslissing om militair geweld aan te wenden niet bepaald door de aan- of afwezigheid van een onrecht als zodanig, maar door de houding van de beslissingnemer ten aanzien van dat onrecht.

Een onmogelijke taak

Het spreekt voor zich dat het verifiëren van de 'state of mind' van de beslissingnemer een bijzonder moeilijke om niet te zeggen onmogelijke opdracht vormt. Vandaar ook dat men zich bij de toepassing van dit principe dient te behelpen met een aantal indirecte aanwijzingen (wat zegt de beslissingnemer, wat doet hij of zij, wat zijn de gevolgen van de genomen beslissing?, enzovoort).

Het is bovendien niet eenvoudig om aan dit principe te voldoen.

Het merendeel van de beslissingen met betrekking tot geweldgebruik wordt nu eenmaal niet geïnspireerd door zuiver morele intenties.

In het beste geval zijn de intenties van gemengde aard.

Naast de ongetwijfeld lovenswaardige motieven wordt het besluitvormingsproces altijd wel gekarakteriseerd door drijfveren die vanuit ethisch oogpunt heel wat dubieuzer zijn.

Verborgene motieven?

Welnu, het 'goede intentie'-principe blijft onverminderd zijn relevantie behouden binnen de context van de terreurbestrijding. De strijd tegen het terrorisme mag inderdaad geen vrijgeleide vormen om wat dan ook te gaan ondernemen.

Hoewel de Amerikaanse acties in Afghanistan op heel wat internationa-

Operatie Provide Comfort/Safe Haven, Irak, 1991

(Foto: AVDKL. Bron: IMG/KI)

van het uitproberen van alternatieve middelen al lang voorbij is).

Maar ook regeringen willen doorgaans niets horen van onderhandelingen met terroristen.

Naast onderhandelingen lijken trouwens ook politieke en economische sancties niet meteen het gepaste instrument om terroristische organisaties af te schrikken.

Uit het voorgaande mag men zeker niet gaan afleiden dat het laatste toevlucht-principe binnen de context van de terreurbestrijding niet langer relevant zou zijn. De klassieke niet-militaire alternatieven zijn binnen deze context eenvoudigweg niet echt redelijk te noemen.

Het argument dat het terrorisme een constante dreiging vormt voor het goede functioneren van de samenleving, maakt het plausibel om te stellen dat een onmiddellijk en krachtdadig optreden het eerste en meteen ook laatste redmiddel vormt.

Houding van Europa

Het is in dit verband trouwens ook wenselijk om een onderscheid te maken tussen de terroristische organisaties als zodanig, en de staten die op de één of andere wijze het terrorisme ondersteunen.

Denken we hierbij maar aan de discussie of de vs het recht hebben om Irak, dat er onder meer van verdacht wordt banden te hebben met terroristische organisaties, aan te vallen zonder eerst andere middelen uit te proberen.

De meeste Europese leiders staan nogal weigerachtig tegenover de Amerikaanse positie, en pleiten ervoor om het principe van de laatste toevlucht toch te respecteren en eerst andere middelen uit te proberen.

Het haalbaarheidsprincipe

Het vierde en het vijfde *ad bellum*-principe zijn beide van prudentiële aard. Het *redelijke kans op succes*-principe, bijvoorbeeld, zegt dat men alleen geweld mag aanwenden indien er een redelijke kans bestaat dat deze optie ook het gewenste resultaat zal opleveren. Dit betekent dat men in sommige gevallen genoodzaakt is om af te zien van de geweldoptie, zelfs indien er duidelijk sprake is van een rechtvaardige zaak en er niet meteen een alternatieve koers voorhanden is om genoegdoening te verkrijgen. Het zou inderdaad van niet erg veel wijsheid getuigen om het leven van duizenden mensen nodeloos op het spel te zetten voor een ontegenzeggelijk hopeloze zaak.

Overige middelen

De vraag rijst in welke mate het mogelijk is om dit principe te hantieren binnen de context van de strijd tegen de terreur. Kunnen we bijvoorbeeld stellen dat we de strijd tegen het terrorisme maar dienen op te geven als zou blijken dat het quasi onbegonnen werk is om het fenomeen van het terrorisme definitief uit te schakelen?

Het antwoord op deze vraag wordt in belangrijke mate bepaald door de verschillen die er bestaan tussen de klassieke oorlogvoering en de strijd tegen het internationale terrorisme.

Zoals mag blijken uit de strijd tegen het Al Qaeda netwerk gaat het

hier om meer dan alleen
maar het aanwenden
van militair geweld.

Het gaat ook
en misschien wel vooral
om het verzamelen en
analyseren van inlichtingen
over de wijze waarop
deze netwerken
gestructureerd
en gefinancierd worden.

Het veronderstelt ook het opzetten
van uitgebreide veiligheidssystemen
teneinde potentiële doelwitten te
beschermen, enzovoort.

Lange termijn-aanpak

Wanneer we het willen hebben over
een redelijke kans op succes bij ter-
rorismebestrijding dan is het noodza-
kelijk twee niveaus te onderscheiden.
Het eerste is dat van de globale
inspanning. Op dit niveau kunnen we
het ons niet veroorloven om een
defaitistische houding aan te nemen.
Zelfs indien het niet meteen mogelijk
is om het internationale terrorisme uit
te schakelen, dan nog moet de globa-
le inspanning om dit fenomeen aan te
pakken verder duidelijk zijn.

Terreurbestrijding vereist nu eenmaal
een lange termijn-aanpak. Van totale
en absolute overwinningen kan hier
spijtig genoeg geen sprake zijn.

Het tweede niveau is dat van het spe-
cifieke geweldgebruik. Hier dient het
redelijke kans op succes-principe op
vrijwel dezelfde wijze gehanteerd te
worden als in het klassieke oorlogsce-
nario. Slechts wanneer er een redelij-
ke kans op succes aanwezig is, mogen
militaire of politieacties uitgevoerd
worden.

Proportionaliteit (ad bellum)

Het andere principe van prudentiële
aard is dat van de *proportionaliteits-
vereiste*. Een militair ingrijpen moet

niet alleen een redelijke kans op suc-
ces bieden, het moet ook gaan om een
proportionele inspanning. Dit bete-
kent dat het goede dat men met een
gewapend optreden wenst te bewerk-
stelligen, moet opwegen tegen het
onvermijdelijke leed dat met zo'n
ingrijpen gepaard zal gaan.

Waarden van de samenleving

De basisfilosofie van dit criterium is,
net als bij het redelijke kans op suc-
ces-principe, het vermijden van een
nodeloos verlies aan mensenlevens.
Op de vraag of het proportionaliteits-
principe relevant is binnen de context
van de terreurbestrijding, dienen we
opnieuw een antwoord te formuleren
op twee niveaus. Op het niveau van
de algehele inspanning kunnen we de
strijd tegen het terrorisme niet anders
dan proportioneel beschouwen.

Inderdaad, waar het hier om gaat is
niet alleen het voorkomen van nieuwe
aanslagen, maar ook en misschien
wel vooral het vrijwaren van onze
samenlevingswaarden en het functio-
neren van de samenleving in z'n
geheel. Dit betekent echter zeker niet
dat alles maar gerechtvaardigd is in
de strijd tegen het terrorisme.

Het steeds aanwezige
gevaar bij elke vorm van
terreurbestrijding
is de aantasting van
diezelfde maatschappij-
waarden die we net wensen
te beschermen.

In welke mate is het bijvoorbeeld
gerechtvaardigd om maatschappelijke

Duikers van de Koninklijke Marine inspecteren schepen op explosieven in de haven van Rotterdam tijdens Golfoorlog (Foto: AVDKM. Bron: IMG/KI)

vrijheden en verworvenheden aan banden te leggen teneinde het terrorisme op een meer doeltreffende wijze te bestrijden?

Knelpunten

Op het niveau van de specifieke militaire acties behoudt de proportionaliteitsvereiste zeker zijn relevantie. Ook hier dienen we zorgvuldig de voor- en nadelen van een militaire of politieactie af te wegen. Maar het is ook op dit niveau dat de inherente moeilijkheden van het proportionaliteitsprincipe pijnlijk duidelijk worden.

Is het wel echt mogelijk om een realistische inschatting te maken van het succes- en schade-perspectief van een gewapende actie?

En als dit al zou mogelijk zijn, wat te doen met de onderlinge vergelijkbaarheid van deze gegevens? Inderdaad, hoeveel mensenlevens is het vrijwaren van onze samenlevingswaarden bijvoorbeeld waard?

Legitieme autoriteit

Een oorlog is slechts rechtvaardig indien de beslissing om die oorlog te beginnen genomen werd door een *legitieme autoriteit*. Met dit principe wenst men het aantal instanties te beperken dat op een legitieme wijze kan beslissen over het gebruik van geweld. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de relevantie van dit principe vooral tot uiting komt in een politiek kader waar het gezag erg ver-snipperd is.

Dat was bijvoorbeeld het geval in de middeleeuwse feodale samenleving, toen het fenomeen van privé-oorlogen schering en inslag was. Iemand die toen wenste na te denken over de ethische aanvaardbaarheid van een oorlog, kon niet om de problematiek van de oorlogsbevoegdheid heen.

Hadden lagere autoriteiten, zoals vazallen, het recht om oorlogen te beginnen, of was dit privilege voorbehouden aan koningen en keizers?

En hoe zat het met de kerkelijke autoriteiten?

De staat

Het Handvest van de Verenigde Naties kent aan twee instanties de bevoegdheid toe om op een legitieme wijze te beslissen over het gebruik van geweld. Een eerste legitieme autoriteit is de individuele staat. Iedere staat heeft volgens Artikel 51 van het Handvest het inherente recht om

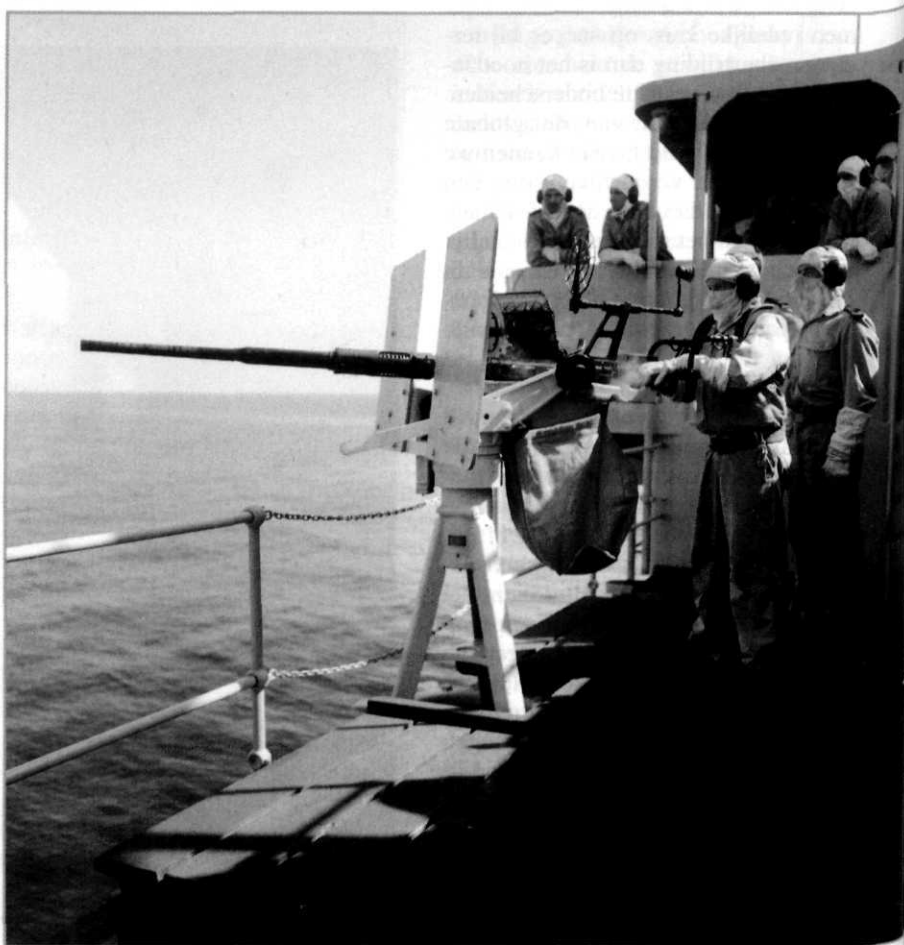
zichzelf en anderen te verdedigen tegen een gewapende aanval. Deze bevoegdheid is echter duidelijk gelimiteerd.

Zo moet er bijvoorbeeld sprake zijn van een aan de gang zijnde aanval (dus geen preventieve acties of acties die een reeds geleden onrecht willen rechtzetten)

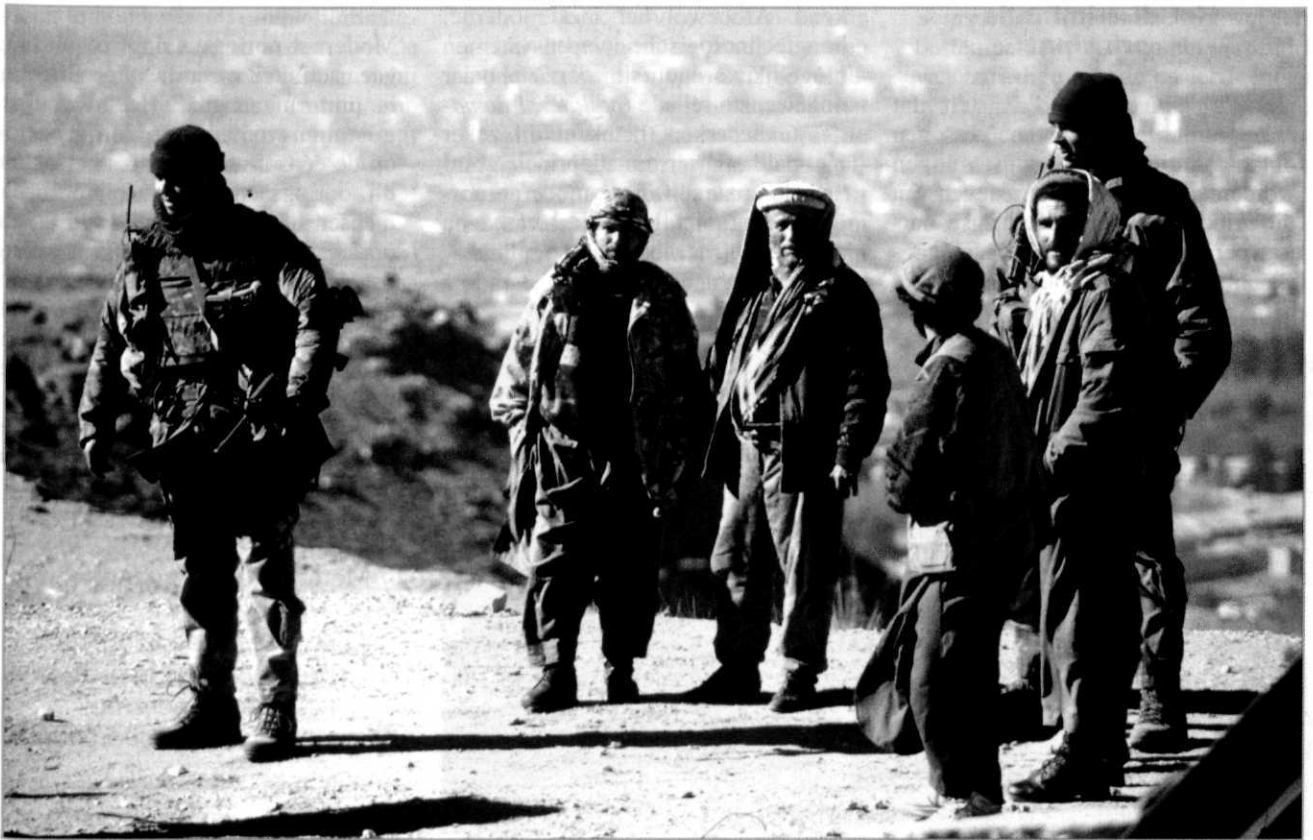
Ook is het recht op zelfverdediging slechts van toepassing 'totdat de Veiligheidsraad de noodzakelijke maatregelen ter handhaving van de internationale vrede en veiligheid heeft genomen'.

Inzet van Nederlandse Marine tijdens de Golfoorlog, 1990

(Foto: AVDKM. Bron: IMG/KI)

ISAF vredesmacht in Afghanistan, 2002 (Bron: IMG/KL)

De Veiligheidsraad

De tweede legitieme autoriteit is de Veiligheidsraad. Op basis van Artikel 42 van het Handvest heeft de Veiligheidsraad in geval van een bedreiging of schending van de internationale vrede en veiligheid, de bevoegdheid om te beslissen over geweldgebruik.

De vraag is nu in welke mate een individuele staat die de strijd wil aangaan met het internationale terrorisme het recht heeft om op een autonome wijze te beslissen over het aanwenden van geweld. Vanuit strikt juridisch oogpunt is dit zeker geen vanzelfsprekendheid.

Preventieve acties?

De Amerikaanse militaire interventie in Afghanistan ging bijvoorbeeld van start op 7 oktober 2001, ongeveer een maand na de aanslagen van 11 september. Dit militair ingrijpen kon bezwaarlijk worden bestempeld als

een vorm van zelfverdediging tegen een aan de gang zijnde aanval.

Men zou echter kunnen aanvoeren dat de specifieke aard van de strijd tegen het terrorisme een ruimere interpretatie van Artikel 51 rechtvaardigt. Een dergelijke ruimere interpretatie zou er dan uit kunnen bestaan om ook preventieve acties als een vorm van zelfverdediging te gaan aanvaarden.

Alhoewel het bieden van weerstand tegen een aan de gang zijnde terroristische actie niet geheel onmogelijk is, is dit dikwijls toch bijzonder moeilijk omdat terroristische acties om het even waar en wanneer kunnen worden uitgevoerd. In dat geval kan dan ook worden beargumenteerd dat de enige zinvolle vorm van zelfverdediging binnen de context van terreurbestrijding erin bestaat om te voorkomen dat terroristische organisaties hun acties kunnen uitvoeren.

Risico's

Een dergelijke 'preventieve' aanpak van het terrorisme wordt trouwens ook bepleit in de nieuwe Amerikaanse nationale veiligheidsstrategie (september 2002). Hierin wordt onder meer gesteld dat de vs niet zullen twijfelen om, indien noodzakelijk, op een unilaterale en preventieve wijze op te treden tegen terroristen teneinde zichzelf en hun bondgenoten te verdedigen. Preventief handelen is echter niet zonder risico's omdat het de deur opent voor offensieve acties.

De kans bestaat dan dat elk land dat ervan verdacht wordt terroristische acties te steunen, kan worden aangevallen in naam van zelfverdediging.

Het discriminatie-principe

Het *discriminatieprincipe* stelt dat enkel militaire doelwitten (personen of installaties) doelbewust mogen worden aangevallen. Het naleven van dit principe in de hedendaagse oorlogvoering is niet echt vanzelfspre-

kend. Alhoewel het met moderne, hoogtechnologische wapensystemen mogelijk wordt om de voorziene maar ongewenste schade (*collateral damage*) te beperken, betekent dit zeker niet dat het discriminatieprincipe binnen de context van de moderne oorlogvoering niet langer relevant zou zijn.

ISAF vredesmacht in Afghanistan, 2002 (Bron: IMG/KL)

Onduidelijke scheiding

Moderne oorlogvoering is al lang geen activiteit meer die alleen mensen in uniform aangaat. Heel wat niet-militairen worden ten tijde van oorlog op de één of andere wijze betrokken bij oorlogsactiviteiten (bijvoorbeeld mensen die tewerkgesteld zijn in de oorlogsindustrie). Dit heeft tot gevolg dat de scheidingslijn tussen strijders en niet-strijders heel wat vager wordt, waardoor het dikwijls niet echt duidelijk meer is wie nog wel en wie niet mag worden aangevallen.

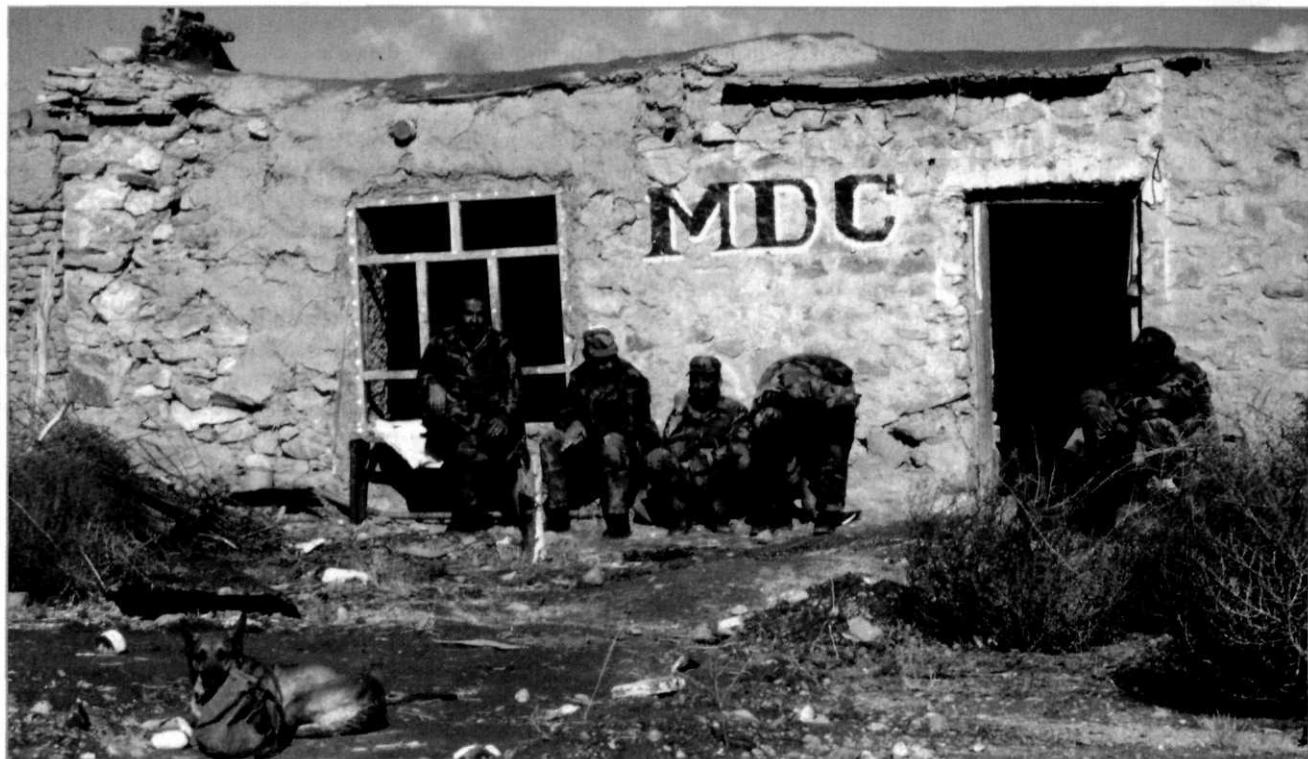
In welke mate dient het discriminatieprincipe te worden gerespecteerd in de strijd tegen het terrorisme?

Men zou kunnen aanvoeren dat het niet meteen een goed idee is om zich tegenover een immorele tegenstander op morele wijze te gedragen.

Er kunnen mijns inziens twee argumenten worden aangehaald om zich

toch te houden aan het discriminatieprincipe. Ten eerste is er het voor de hand liggende argument dat men bij het uitvoeren van acties waarbij men niets of niemand ontziet, zich verlaagt tot terroristische praktijken.

Dragvlak is onontbeerlijk

Vervolgens is het ook zo dat antiterroristische acties alleen succesvol kunnen zijn als ze kunnen rekenen op de steun van de eigen bevolking en de steun van de internationale gemeenschap (cf de noodzaak van een internationale coalitie).

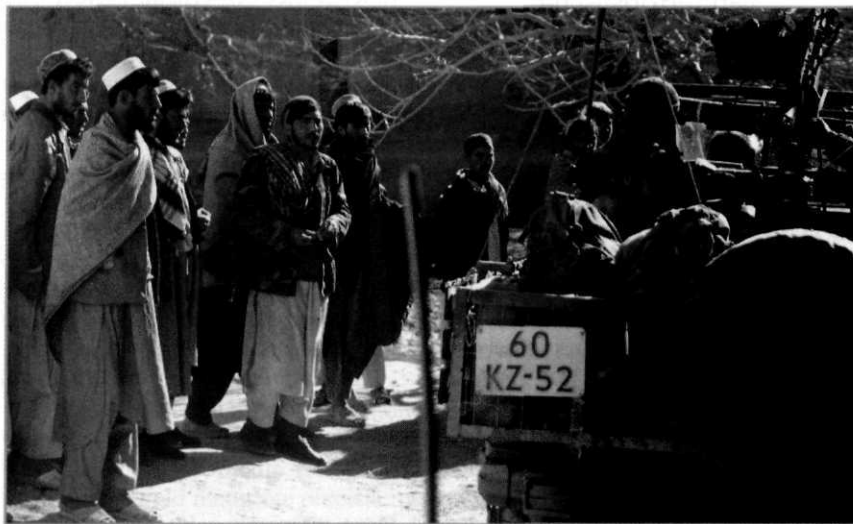
Het doelbewust doden van personen die niets met terroristische acties te maken hebben, is dus niet alleen moreel verwerpelijk, het is bovendien bijzonder contraproductief.

Hoewel het discriminatieprincipe binnen de context van de strijd tegen het terrorisme onverminderd zijn relevantie blijft behouden, doet zich ook hier een aantal specifieke toepassingsproblemen voor. In tegenstelling tot reguliere troepen zijn de leden van een terroristische organisatie niet meteen herkenbaar als legitiem doelwit. Hun acties kunnen alleen een kans op slagen hebben wanneer die in het grootste geheim worden voorbereid en uitgevoerd. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat een belangrijk deel van de strijd tegen het terrorisme er juist in bestaat om diegenen die betrokken zijn bij de voorbereiding en de uitvoering van terroristische acties te identificeren en te lokaliseren.

Al Qaeda

Een tweede probleem heeft te maken met de wijze waarop diegenen die bij de strijd tegen het terrorisme gevangengenomen worden, behandeld dienen te worden. De Amerikanen zijn bijvoorbeeld van oordeel dat gevangengenomen Al Qaeda- en Taliban-leden niet kunnen worden beschouwd als combattanten en bijgevolg ook

geen gebruik kunnen maken van de juridisch bescherming zoals voorzien in de Conventies van Genève. Hoewel voor deze stellingname in het geval van de Al Qaeda-leden veel te zeggen valt, is dat niet meteen zo evident voor de Taliban-troepen. Bij deze laatste ging het nu eenmaal om reguliere troepen die strijd leverden in opdracht van het Taliban-regime. Maar wat dan met de Al Qaeda-leden zelf?

ISAF vredesmacht in Afghanistan, 2002 (Bron: IMG/KI)

Ook in dit geval zijn er duidelijke ethische grenzen. Zelfs indien we vermoeden dat een gevangengenomen terrorist beschikt over vitale informatie over toekomstige aanslagen dan nog zijn niet alle middelen, zoals foltering, toegestaan. Zowel het bevelen als het uitvoeren van folterpraktijken moet onderworpen zijn aan een absoluut verbod.³

Proportionaliteit (in bello)

In tegenstelling tot de 'ad bellum' *proportionaliteit*, vereist de 'in bello' versie dat we kosten en baten gaan afwegen die zijn verbonden met een *individuele* militaire actie, en niet met de oorlogsinspanning in zijn geheel. In essentie zegt dit principe dat het militaire nut van een doelwit moet opwegen tegen de schade en vernietiging die gepaard zal gaan met de vernietiging ervan.

Soms wordt dit principe ook wel eens bestempeld als dat van het vermijden van onnodige schade en leed. Indien het mogelijk is een tank uit te schakelen met een conventioneel wapen, dan is het niet nodig zijn toevlucht te nemen tot een nucleair wapen.

Ethische dilemma's

Net zoals het discriminatieprincipe is ook het proportionaliteitsprincipe

omwille van ethische en prudentiële redenen onverminderd van toepassing in de context van de strijd tegen het terrorisme. Mogelijke doelwitten moeten zorgvuldig gescreend worden, onder meer op basis van hun antiterroristische 'waarde' en de schade die gepaard zal gaan met de uitschakeling ervan.

Net als in de context van de conventionele oorlogvoering zal men ook hier onvermijdelijk worden geconfronteerd met ethische dilemma's. Is

³ Paragraaf 3 van Artikel 2 van de VN Conventie (1984) tegen foltering en andere wrede, onmenselijke, en vernederende behandelingen en straffen, stelt zo bijvoorbeeld dat 'an order from a superior officer or a public authority may not be invoked as a justification of torture'. Zie C. Van den Wyngaert (ed.) – International Criminal Law. A Collection of International and European Instruments (Second Revised Edition), Kluwer Law International, The Hague, 2000, p. 423.

het bijvoorbeeld gerechtvaardigd om gekaapte burgervliegtuigen te laten neerschieten waarvan we vermoeden dat de kapers ze zullen laten neerstorten op burgerdoelwitten?

Conclusie

Veronderstelt een doeltreffende aanpak van terroristische organisaties zoals Al Qaeda het gebruik van gelijkaardige middelen?

En betekent dit dan ook dat er in de strijd tegen het terrorisme geen plaats is voor de leer van de rechtvaardige oorlog? Als het gebruik van gelijkaardige middelen wil zeggen dat niets of niemand mag worden ontzien om het doel te bereiken, dan is het antwoord duidelijk 'neen'.

Ofschoon het bestrijden van een complex fenomeen als het internationale terrorisme ongetwijfeld een bijzonder moeilijke onderneming vormt, is het weinig waarschijnlijk dat het succes van deze strijd uiteindelijk zal afhangen van het al dan niet imiteren van de tegenstander.

ISAF vredesmacht in Afghanistan, 2002 (Bron: IMG/KL)

Oog om oog, tand om tand

Zo kan men zich ernstig vragen stellen bij het zogenaamde tactische voordeel dat het aanwenden van terroristische methodes zou opleveren. De kans dat terroristen zullen worden afgeschrikt door een dergelijke aanpak is alleszins weinig waarschijnlijk. Bovendien dreigt zo'n oog om oog, tand om tand-praktijk elke democratische samenleving vroeg of laat op te zadelen met een ernstig moreel trauma ('zijn dat nu de waarden waarvoor onze samenleving staat?'). Dergelijke bedenkingen bij een ethisch dubieuze aanpak schijnen alleszins de rechtvaardige-oorlog-theoreticus Robert Phillips gelijk te geven wanneer hij stelt dat

...despite the very considerable pressures upon it created by modern history, there is, in the end, no alternative but to think about the problem of war in about the same way as did the philosophers who developed the [just war] theory.⁴

Deze uitspraak geldt onverkort voor de huidige oorlog tegen het terrorisme.

Zoeken naar evenwicht

Inderdaad, hoewel er wat verschillen bestaan tussen conventionele oorlogvoering en de oorlog tegen het terrorisme, behouden de 'rechtvaardige oorlog'-principes, mits in een aangepaste interpretatie, hun relevantie in het kader van de internationale terreurbestrijding. Zo vormt bijvoorbeeld een onmiddellijke en krachtdadige aanpak van het terrorisme de enig mogelijke en redelijke optie.

Bij het 'redelijke kans op succes'-principe en het proportionali-

teitsprincipe uit die specifieke interpretatie zich in een toepassing op twee niveaus. Op het niveau van de globale inspanning mag men zich alvast niet laten leiden door de waarschijnlijkheid van korte-termijnsuccessen. Op het niveau van het specifieke geweldgebruik daarentegen dient men zich wel te houden aan de klassieke interpretaties van de principes in kwestie. Ook bij de toepassing van het 'legitieme gezag'-principe kunnen er argumenten worden aangevoerd om een ruimere 'preventieve' interpretatie van Artikel 51 te ondersteunen.

Kortom, in de strijd tegen het terrorisme moeten de criteria van de rechtvaardige oorlog niet zozeer worden beschouwd als een last, maar eerder als een deliberatie-instrument dat ons in staat moet stellen om een noodzakelijk evenwicht te vinden tussen moraliteit, prudentialiteit en doortastendheid.

Literatuur

- R. Bainton - Christian Attitudes Toward War and Peace. A Historical Survey and Critical Re-evaluation. Abingdon Press, Nashville, 1986.
- P. Christopher - The Ethics of War & Peace. An Introduction to Legal and Moral Issues. Prentice Hall, New Jersey, Upper Saddle River, 1999 (tweede uitgave).
- A. Coates - The Ethics of War. Manchester University Press, Manchester/New York, 1997.
- B. Coppieters en N. Fotion (eds.) - Moral Constraints on War. Principles and Cases. Lexington Books, Lanham/Md, 2002.
- G.J. Heering - De zondeval van het christendom. Een studie over christendom, staat en oorlog. Bijleveld, Utrecht, 1981.
- J.T. Johnson - Just War Tradition and the Restraint of War. A Moral and Historical Inquiry. Princeton University Press, Princeton, 1984.
- D. Lackey - The Ethics of War and Peace. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1989.
- R. Phillips - War and Justice. University of Oklahoma Press, Norman, 1984.
- R. Regan - Just War. Principles and Cases. Catholic University of America Press, Washington D.C., 1996.
- M. Walzer - Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations. Basic Books, New York, 1992.

⁴ Robert Phillips, *War and Justice*. Norman, University of Oklahoma Press, 1984, p. X.